

Katarzyna Dembska

UMK Toruń

METAFORYCZNY CHARAKTER WYRAŻEŃ EUFEMISTYCZNYCH
WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA ROSYJSKIEGO
(NA PRZYKŁADZIE POLA SEMANTYCZNEGO SEKSU)

Badając stan języka rosyjskiego ostatniej dekady można pokusić się o stwierdzenie, iż ma on charakter anarchistyczny. Przypomina bowiem anarchistyczną koncepcję wiedzy P. Feyerabend'a, który głosił hasło *anything goes* (wszystko wolno). Dopuszczalne są wszelkie środki wyrazu, a język wciąż podpowiada nowe. To niewątpliwie czas „bogactwa” leksykalnego języka rosyjskiego. Etap, kiedy w tekście żyją w symbiozie wyrażenia języka literackiego i potocznego, leksyka tradycyjna i okazjonalna, jednostki wulgarne, nieprzyzwoite i „drastyczne”, a tuż obok nich - eufemizmy. Eufemizacja jest bowiem jednym z dynamicznie rozwijających się procesów współczesnego języka rosyjskiego.

Analizując wyrażenia eufemistyczne, nie sposób nie dostrzec ich złożoności oraz różnorodności stylistycznej. Na plan pierwszy wysuwa się jednak ich metaforyczny charakter.

J. Japola twierdzi, iż „zasadniczą własnością procesu metaforycznego jest jego relacyjny charakter, tzn. izolowane leksemy nie bywają metaforami [...] Zatem mówiąc mało precyzyjnie: metafora to niegramatyczny związek 2 (lub więcej) leksemów[...]”¹. M. R. Mayenowa podkreśla, że „wypowiedź zawiera wyrażenie metaforyczne, jeśli człony wchodzące w skład jednej syntagmy [...] przy dosłownym rozumieniu każdego wyrazu naruszają prawa semantycznych związków”². S. Karolak natomiast jest zdania, iż „metafora powstaje w wyniku wprowadzenia do kontekstu wyrażenia wykluczanego przezeń, inkompatybilnego [...] w wyrażeniu metaforycznym nie dokonuje się żadne przesunięcie znaczenia. Znaczenie wyrażenia nie zostaje zmienione, a jego użycie pozwala odbiorcy, dzięki znajomości przedmiotów czy

¹ J. Japola: *Próby lingwistycznego ujęcia metafory*. „Roczniki Humanistyczne” 1976, t. XXIV, z. 1, s. 54.

² M. R. Mayenowa: *Poetyka retoryczna. Zagadnienia języka*. Wrocław 1974, s. 243.

zjawisk rzeczywistości i istniejących między nimi podobieństw, odnaleźć w sposób pośredni i przybliżony ową cechę, która została w tak nieoczekiwany i niezwykle sposób zakomunikowana”³.

Charakteryzując wyrażenie jako metaforyczne, można jednak odwołać się do nieco innego rodzaju pojmowania metafory, którego przedstawicielami są przede wszystkim, G. Lakoff i M. Johnson, D. Buttler oraz H. Bartwicka. Wymienieni badacze dostrzegają obecność procesu metaforyzacji w codziennym myśleniu czy posługiwaniu się językiem. D. Buttler pisze wręcz o „myśleniu metaforycznym” i wyjaśnia, iż polega ono na „odnoszeniu do pewnych zjawisk nazw wtórnych, obrazowych, opartych na jakimś podobieństwie ich pierwotnego i nowego desygnatu [...] Zbieżność ich cech może mieć charakter fizyczny, postrzegany zmysłowo [...] - albo intelektualny, ustalany w drodze analizy myślowej [...] Metafory spotykane w tekstach prasowych, popularnonaukowych, retorycznych reprezentują więc różne mechanizmy przeniesienia: „z konkretnego na konkret” (*czapy śniegu*), „z abstraktu na abstrakt” (*staż małżeński*), „z abstraktu na konkret” (*poezja barw*) i „z konkretnego na abstrakt” (*balast przesądów*)”⁴. Również w rozumieniu G. Lakoffa i M. Johnsona, metafora to przeniesienie cech pojęciowych z jednego przedmiotu czy zjawiska na inny⁵. H. Bartwicka zaś pisze: „Metaforę najogólniej można określić jako skrócone porównanie, u jej podłoża bowiem zawsze występuje podobieństwo między dwoma znaczeniami słowa, a także między dwoma fragmentami rzeczywistości pozajęzykowej”⁶. Badaczka przychyliła się do poglądu J. Ziomka, który określa metaforę jako wyrażenie „które sensownie i spójnie łączy dwa (co najmniej) składniki odnajdując w ich odległych znaczeniach takie konotacje, które składnikom tym są wspólne. W tym sensie metafora jest stwierdzeniem podobieństwa i porównania”⁷.

W takim ujęciu nic nie stoi na przeszkodzie, aby za metaforyczne uznać również pojedyncze leksemy.

³ W: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław-Warszawa-Kraków 1993, s. 328-329.

⁴ D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz: *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej (słownictwo rodzime)*. Warszawa 1987, s. 158.

⁵ Por.: G. Lakoff, M. Johnson: *Metafory w naszym życiu*. Warszawa 1988.

⁶ H. Bartwicka: *Rosyjski język potoczny. Słownictwo*. Bydgoszcz 2000, s. 77.

⁷ Por.: Tamże.

Opierając się na podziale metafor współczesnego rosyjskiego języka potocznego dokonany przez H. Bartwicką⁸, można także wyróżnić metafory obecne wśród wyrażen eufemistycznych. Za przykłady niechaj posłużą wyrażenia należące do semantycznego pola seksu, gdyż właśnie ta sfera życia człowieka najczęściej - ze względu na swój „wstydlivy” charakter - podlega eufemizacji. Język erotyczny istnieje we wszystkich językach świata. Nie ma bowiem „pośród realiów, mechanizmów ani sytuacji życia seksualnego żadnego, dla którego nie byłoby nazw, określeń, niekiedy wręcz synonimicznie uszeregowanych, a także rozrzuconych po szerokim polu bliskoźnaczności, alegorystyki i metaforyki językowej”⁹.

Wśród wyrażen eufemistycznych semantycznego pola seksu dostrzegalne są więc:

- metafory odsyłające do świata zwierzęcego i roślinnego, na przykład: *роза любви* (róża miłości - żeński organ płciowy), *недопокрытие* (niedostateczne pokrycie - niezadowolający akt płciowy), *цветок* (kwiatek - żeński organ płciowy), *подстилка* (ściółka - prostytutka),

- metafory odsyłające do świata nieożywionego (choćby do nazw przedmiotów lub procesów), na przykład: *пилить* (piłować - dokonywać aktu płciowego), *градусник* (termometr - męski organ płciowy), *игрушка* (zabawka - męski organ płciowy), *мочалка* (gąbka - żeński organ płciowy), *балалайка* (bałalajka - żeński organ płciowy),

- metafory odsyłające do nazw potraw i wyrobów kulinarnych (cukierniczych), na przykład: *бутерброд* (kanapka - stosunek płciowy trojga osób: dwóch kobiet i mężczyzny bądź dwóch mężczyzn i kobiety), *карамелька* (karmelek - prostytutka),

- metafory odsyłające do nazw technicznych, specjalistycznych, na przykład: *агрегат*, *генератор*, *базука*, *пистолет* (agregat, generator, bazuka,

⁸ Por.: H. Bartwicka: *Rosyjski...*, s. 127-141.

⁹ D. Rott: *Między miłością a unicestwieniem. Nad erotykami Jana Andrzeja Morsztyna*. W: *Eros-Psyche-Seks (materiały z konferencji „Język a erotyka” zorganizowanej przez koło naukowe językoznawców Uniwersytetu Śląskiego)*. Red. R. Piętkowa. Katowice 1993, s. 51.

pistolet - określenia męskiego organu płciowego), *буфера* (bufory - określenie kobiecego biustu).

Można również dokonać podziału ze względu na kategorię podobieństwa i wyróżnić:

- metafory oparte na podobieństwie kształtu i wyglądu, na przykład: *банан, палка, градусник, сосиска* (banan, pałka, termometr, parówka - określenia męskiego organu płciowego) *щель, дупло* (szczelina, dziupla - określenia żeńskiego organu płciowego),

- metafory oparte na podobieństwie sposobu działania, na przykład: *пилят, слипаться, барахтаться, кувыркаться* (piłować, sklejać się, tarzać się, fikać koziołki - określenia aktu płciowego), *река* (rzeka - menstruacja),

- metafory oparte na podobieństwie funkcji (choćby ochronnej), na przykład: *чехол, галоша, рубашка* (futurał, kalosz, koszulka - określenia prezerwatywy).

Wśród mechanizmów przeniesienia cech można natomiast dostrzec:

- przeniesienie z konkretnego na konkretny, na przykład: *буфера* (bufory - biust kobiety), *балда* (wielki, ciężki młot - męski organ płciowy dużych rozmiarów), *колокольчик* (dzwoneczek - męski organ płciowy),

- przeniesienie z abstraktu na konkretny, na przykład: *настоящее* (istota rzeczy - akt płciowy), *конец* (koniec - męski organ płciowy), *начало* (początek - męski organ płciowy),

- przeniesienie z abstraktu na abstrakt: *желания* (pragnienia - pragnienia seksualne).

Wśród eufemistycznych wyrażenia należących do pola semantycznego seksu znajduje się również przykład przeniesienia cech ludzkich na część ludzkiego ciała, a mianowicie: *богатырь* (bohater - męski organ płciowy).

Eufemistyczne metaforyczne użycie słów wchodzi w krąg przyczynowo-skutkowych strukturalnych związków leksykalnych. Słowa bowiem mogą łączyć się w systemy semantyczne, a ich pola również mogą łączyć się na podstawie wspólnych

właściwości (*tertium comparationis*), proporcji lub chociażby tła socjalnego (w najbardziej ogólnym pojęciu)¹⁰.

Na zakończenie warto dodać, iż najprostszą drogą do wyprowadzenia wyrażenia eufemistycznego jest odniesienie się do wyrażeń już istniejących poprzez rozszerzenie ich znaczeń podstawowych. W ten sposób powstała większość wymienionych przykładów. Znaczenie podstawowe to, jak zauważa E. Grodziński, „znaczenie genetycznie, etymologicznie pierwotne, a jeżeli takowe wyszło już z użycia, to znaczenie genetycznie najwcześniejsze spośród wszystkich dziś używanych”¹¹. Ze znaczeniem pobocznym natomiast „mamy do czynienia zawsze wtedy, gdy istnieje pewna więź rzeczowa między desygnatami wyrazu wieloznacznego, użytego w tym właśnie znaczeniu, a desygnatami tegoż wyrazu w znaczeniu podstawowym. Owa więź rzeczowa ma liczne odmiany oparte na różnych postaciach podobieństwa desygnatów wyrazu”¹². Dalej Grodziński wymienia owe różnorodne postaci podobieństwa, którymi okazują się być podobieństwo kształtu, funkcji, kształtu i funkcji oraz koloru¹³. Jeżeli jednak pomiędzy desygnatami wyrazu w znaczeniu niepodstawowym i podstawowym nie zachodzi tego rodzaju „więź rzeczowa”, mamy do czynienia ze znaczeniem przenośnym. „W wypadkach, gdy powstaje znaczenie zwane przenośnym, przeniesienie wyrazu na nową klasę desygnatów opiera się nie na dostrzeżeniu przez członków społeczności językowej więzi rzeczowej między desygnatami wyrazu w dawniej istniejącym a nowym znaczeniu, lecz na skłonności kojarzenia niektórych odległych od siebie w obiektywnej rzeczywistości przedmiotów i zjawisk”¹⁴. Grodziński jako przykłady znaczenia przenośnego podaje wyrażenia: *żelazny charakter* (w opozycji do żelazny pręt), *słodkie spojrzenie* (w opozycji do słodki cukierek) oraz *ostrzy ton* (w opozycji do ostrzy nóż), wyjaśniając, że ani pręt nie jest podobny do charakteru, ani spojrzenie do

¹⁰ Por.: С. Видлак: *Проблема эфемизма на фоне теории языкового поля*. В кн.: *Этимология 1965. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам*. Red. О. Н. Трубочёв. Москва 1967, s. 278.

¹¹ E. Grodziński: *Znaczenie poboczne a znaczenie przenośne*. „Poradnik językowy” 1972, nr 3, s. 158.

¹² Tamże, s. 159.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 160.

cukierka, ani tym bardziej nóż do tonu i mamy tu do czynienia nie z „więzią rzeczową”, a właśnie ze skojarzeniem odległych od siebie przedmiotów¹⁵.

Wśród wyrażen eufemistycznych semantycznego pola seksu znaczenie peryferyjne-poboczne mają więc wyrażenia typu *балда, пилить, чехол, буфера*, w których zauważalne jest podobieństwo (kształtu czy funkcji) desygnatów znaczenia podstawowego i peryferyjnego. Znaczenia peryferyjne-przenośne natomiast posiadają wyrażenia typu *дурак* (dureń, idiota - męski organ płciowy) czy *княгиня* (księżna - żeński organ płciowy), gdzie powstanie znaczenia peryferyjnego związane jest z kojarzeniem odległych od siebie w rzeczywistości obiektów.

Katarzyna Dembska

МЕТАФОРИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ЭВФЕМИСТИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА (НА ПРИМЕРЕ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ СЕКСА)

Резюме

Эвфемизация занимает в современном русском языке почётное место. Возникающие в её результате эвфемистические выражения, представляют собой разнообразные, как с грамматической, так и прагматической точки зрения, языковые единицы и всё чаще вызывают интерес лингвистов. Прежде всего, однако, наблюдается их метафорический характер, что и является предметом описания в настоящей статье, в которой содержатся примеры метафорических эвфемистических выражений, принадлежащих семантическому полю секса.

Katarzyna Dembska

METAPHORICAL CHARACTER OF EUPHEMISMS IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE (ON THE BASIS OF SEMANTIC FIELD OF SEX)

Summary

In the modern Russian the euphemisation is one of the important linguistic processes. Research on euphemismes is becoming more and more popular, because

¹⁵ E. Grodziński: *Znaczenie poboczne...*, s. 160.

euphemismes for the sake of grammar and pragmatic variety are very interesting. This paper refers to the problem of metaphorical character of euphemismes on the basis of semantic field of sex.